

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA
CENTAR ZA POLITIKOLOŠKA ISTRAŽIVANJA I JAVNO MNJENJE

POPULIZAM

UREDNIK
ZORAN LUTOVAC

BEOGRAD, 2017

POPULIZAM

Izdaje:

INSTITUT DRUŠTVENIH NAUKA

Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje

Za izdavača:

Goran Bašić

Urednik:

Zoran Lutovac

Recenzenti:

Zoran Stojiljković

Suzana Ignjatović

Dragan Todorović

Lektura:

Anka Jakšić

Tatjana Rončević

Dizajn korica:

Ninoslav Janković

Štampa:

Razvojno-istraživački centar Grafičkog inženjerstva

Tehnološko-metalurškog fakulteta, Karnegijeva 4, Beograd

Tiraž: 400

ISBN 978-86-7093-190-9

CIP - Katalogizacija u publikaciji -
Narodna biblioteka Srbije, Beograd
329.4(082)

POPULIZAM / urednik Zoran Lutovac. - Beograd : Institut društvenih nauka : Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, 2017 (Beograd: RIC Grafičkog inženjerstva Tehnološko-metalurškog fakulteta). - 194 str.: graf. prikazi, tabele ; 24 cm

Jedan tekst na engl. jeziku. - Tiraž 400. - Bibliografija uz svaki rad. - Summaries.

ISBN 978-86-7093-190-9

a) Популизам - Истраживање - Зборници

COBISS.SR-ID 246796556

© Institut društvenih nauka, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje, 2017.

DEFINISANJE POPULIZMA: PROBLEMI I IZAZOVI*

IRENA RISTIĆ

Institut društvenih nauka, Beograd

Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje

SAŽETAK

Osnovni cilj ovog rada je da prikaže problematiku definisanja pojma populizma u stručnoj literaturi. Dok je u svakodnevnoj upotrebi ovaj pojam vrlo fluidan i neodređen, često korišćen kao sinonim za demagogiju i oportunistički oportunizam, stručna literatura se već više od dve decenije bavi dubljim određivanjem kako ovog pojma tako i njegovih ključnih elemenata. Oslanjajući se pre svega na radove Kas Mudde i Jan Verner Milera, ovaj članak polazi od njihove definicije populizma, koja podrazumeva postojanje dveju homogenih grupa: naroda i elite, njihov antagonistički odnos, kao i primat narodne volje. U drugom delu rada razmatraju se odlike populizma koje proizilaze iz date definicije i koje ukazuju na to šta populizam jeste, odnosno šta populizam nije. Konačno, u trećem delu se daje osvrt na šira objašnjenja i uzroke jačanja populizma u Evropi i SAD tokom poslednje dve decenije. Dok jedne škole mišljenja uspon populizma povezuje s padom i izazovima liberalne demokratije s kojima se ova poslednjih decenija suočava, druge objašnjenja nalaze u strukturnim uzrocima, kraju hladnog rata, specifičnom pravcu razvoja medija, ulozi obrazovanja, ili u otuđenju političkih klasa od građana.

KLJUČNE REČI: populizam, definicija populizma, neodredivost populizma, elementi populizma, uzroci populizma

Malo je pojava i pojmova u društvenim naukama koji su se, naizgled, tako iznenada našli u središtu interesovanja, kao što je to proteklih godina slučaj s pojmom populizma. Politikolozi Kas Mudde i Kristobal Rovira Kaltvaser smatraju ga najviše korišćenim, ali i najviše zloupotrebljenim pojmom kako u akademskim krugovima, tako i izvan njih. Sve je rasprostranjenija sklonost, smatraju oni, da se gotovo svaki političar, naročito od strane svojih neistomišljenika, naziva populistom [Mudde et al. 2012:1], dok politikolog Jan

* Rad je napisan u okviru projekta 47010 „Društvene transformacije u procesu evropskih integracija – multidisciplinarni pristup” koji podržava i finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

Verner Miler s tim u vezi postavlja donekle provokativno pitanje da li je danas „populista prosto uspešan političar koga ne volimo“ (Miler 2017; 14). Ipak, koliko god se ovaj pojam inflatorno koristio, populizam – to podvlače svi istraživači koji se njime bave – svakako nije nova pojava, niti fenomen 21. veka. Naprotiv, koreni koncepta populizma se mogu naći u 19.veku, kada u Sjedinjenim Američkim Državama nastaje Populistička partija, u Istočnoj Evropi populistički pokreti za prava seljaka, a u Rusiji pokret Narodnik. I dok je u SAD taj pokret uglavnom bio predvođen zemljoradnicima koji su zahtevali radikalnu promenu političkog sistema, u Rusiji i Istočnoj Evropi, pa i u Srbiji, glavni akteri bili su intelektualci koji su idealizovali selo i koji su se opirali uticajima industrijalizacije i svemu onome što su oni, u okviru svog ne uvek koherentnog niti konzistentnog shvatanja, smatrali *zapadnim* (Ristić 2007: 147–148). Zajedničko svim tim pokretima bilo je zalaganje za interese seljaka zemljoradnika koji su smatrani stubom društva, kako u socijalnom, tako i u ekonomskom smislu (Mudde et al. 2012: 3).

Isto kao što populistički pokreti kao takvi nisu novi, tako ni pokušaji da se savremeni populizam, u Istočnoj i u Zapadnoj Evropi, definiše i konceptualizuje nisu novi. Gita Jonesku i Ernest Gelner su još 1969. godine konstatovali da „avet populizma kruži svetom“ [Ionescu, Ghita et al. 1969: 1], smatrajući da je u tadašnjem svetu populizam prevazišao komunizam kao „problem“, i da je populizam taj koji zaslužuje pažnju naučne zajednice.¹ Upravo se taj zaključak danas opet nameće, a ono što je i tadašnjim i sadašnjim pokušajima određenja populizma zajedničko jeste teškoća njegovog sužavanja i jasnog definisanja.

Cilj ovog rada je da ukaže na pozadinu problematike definisanja savremenog populizma kako je manifestovan u SAD, Zapadnoj i Istočnoj Evropi. U tu svrhu će se prvo predstaviti rasprostranjena definicija populizma, a zatim sledi osvrt na one karakteristike koje ga bliže određuju. U trećem, završnom delu, daje se osvrt na neka od objašnjenja i moguće uzroke populizma.

¹ Knjiga, koju su Jonesku i Gelner priredili, predstavlja zbornik referata koji su bili podneti na konferenciji „Definisati populizam“ (*To Define Populism*), koja je održana u maju 1967. godine na Londonskoj školi ekonomije i političkih nauka.

KAKO DEFINISATI POPULIZAM

U političkom diskursu, bilo da se on odigrava u okviru institucionalnih političkih procesa ili u okviru manje obavezujućih svakodnevnih javnih ili privatnih diskusija, populizam se obično tumači na dva načina, pri čemu su oba negativna. Prema jednom, populizam se manifestuje kada je neko obraćanje, diskusija ili program u svojoj osnovi vrlo pojednostavljajuće i vođeno impulsivno, s namerom da cilja pre svega na osećanja onih kojima je upućeno. Takav pristup se može nazvati i demagoškim. Prema drugom tumačenju, populizam je način oportunističkog vođenja politike, kojim se građanima, potencijalnim biračima, nude brza, laka (i najčešće bar u datom trenutku neostvariva) rešenja, umesto da im se ukaže na svu kompleksnost date situacije i ponudi rešenje koje je manje atraktivno, ali zato realno ostvarivo. Iako i u ovom drugom tumačenju ima demagogije, populizam je u tom značenju ipak bliži onome što se naziva oportunizmom (Mudde 2004: 542–543; Stanley 2008: 101).

Međutim, ovakvo svođenje populizma na demagogiju i oportunizam očekivano nije od velike koristi za njegovo izučavanje. Kako granice između demagogije i oportunizma nisu uvek jasne niti se mogu lako povući, vrlo je teško empirijski izučavati populizam i na osnovu toga razviti teorijski model. Osim toga i sama konstatacija da je neka ličnost, pokret ili pojava populistička u gore navedenom shvatanju, sama po sebi i u odsustvu boljeg i sadržajnijeg argumenta, može predstavljati populistički argument i time jedan oblik populizma (Dahrendorf 2003: 156). Stoga je očigledno da definicija populizma u akademskoj raspravi mora biti dublja i obuhvatnija od njegovog svođenja na demagogiju i oportunizam. Ali istovremeno su svi oni koji se tim istraživanjima bave svesni da „mi naprosto ne raspoložemo ničim što bi ličilo na *teoriju* populizma, a po svoj prilici nedostaju nam i koherentni kriterijumi na osnovu kojih bismo odredili kad politički akteri postaju populistu u nekom smislenom značenju te reči“ (Miler, 2017:14) Ipak, neki pomaci su ostvareni. Tako se u nastojanju da se suzi metodološki okvir za konceptualizaciju i definisanje populizma devedesetih godina prošlog veka došlo do primene dveju kategorizacija, radijalne i klasične.² Prva, radijalna kategorizacija, rukovođila se pretpostavkom da se jedna pojava (u ovom slučaju populizam u jednoj datoj sredini) može i treba konceptualizovati na osnovu skupa definisanih osobina,

² Detaljnije o razvoju ovih kategorizacija za analizu pojava u društvenim naukama vidi Collier, David et al. (1993).

koje nisu nužno i osobine drugih pojavnih oblika populizma. Shodno tome bi svaki populizam bio definisan kao populizam za sebe, sa specifičnom kombinacijom nekih unapred određenih osobina, pa u tom slučaju ne bi postojali identični oblici populizma, koji bi se mogli precizno porediti. Umesto toga bi sve što ih spaja bila činjenica da dele jedan broj osobina koje karakterišu populizam kao pojavu, dok bi se po nekim drugim odlikama razlikovali. Nasuprot tome druga, klasična kategorizacija, polazi od toga da jedna pojava, kako bi bila konceptualizovana, mora u svim svojim pojavnim oblicima nužno da sadrži sve definisane osobine, dakle najmanje zajedničke imenitelje, tako da bi na osnovu njih svi pojavni oblici populizma morali da dele iste osobine, i da samim tim budu jednaki i uporedivi (Collier et al. 1993; Mudde et al. 2012: 7–8). I uprkos tome što definisanje na osnovu radijalne kategorizacije nesumnjivo ima svoje prednosti kada je u pitanju dekonstrukcija i konceptualizacija složenih društvenih fenomena, taj se pristup u slučaju populizma pokazao kao manje koristan, jer se ispostavilo da se pojam populizma usled svoje fluidnosti dovodi u vezu s veoma širokim dijapazonom pojava, i da je zbog toga veoma teško odrediti polaznu skupinu jasno definisanih zajedničkih osobina neophodnih za analizu. Time bi se radijalni pristup u nameri da pruži model za obuhvatanje i objašnjavanje svih specifičnosti populizma, našao u opasnosti da ne kraju ne objasni ništa. Sem toga logika kojom se rukovodi radijalno definisanje nenamerno podržava, pa čak i navodi istraživače da se fokusiraju na svoje sopstvene razrađene konceptualizacije populizma, nastale na osnovu specifičnih slučajeva i karakteristika upravo tih slučajeva, umesto da ih podstiče da teže uopštavanju i apstrahovanju ključnih aspekata populizma. Zbog svega toga se za definisanje populizma primena drugog, klasičnog pristupa, u kojem postoje mali broj jasno definisanih, nepromenjivih i obavezujućih osobina, čini prikladnijim, pogotovo za komparativni pristup, koji je kao i kod mnogih drugih društvenih pojava, i kod izučavanja populizma od velikog značaja za njegovo definisanje (Mudde et al. 2012: 8).

Polazeći upravo od te klasične definicije populizma, u postojećoj literaturi preovladava konsenzus da je najmanji zajednički imenitelj sadržan u tome da svaki oblik populizma podrazumeva postojanje homogenog „naroda“ i homogene „elite“ i da su ta dva elementa najčešće u antagonističkom, sukobljenom odnosu. Prema Mileru populista poseduje: 1) kritičan odnos prema vladajućim elitama; 2) odbijajući stav prema pluralizmu i 3) ubeđenje da samo on predstavlja ako ne jedinog pravog predstavnika naroda, onda bar jedini autentični glas naroda (Miler 2017: 15–17). Slično smatra i Mudde koji

populizam definiše kao „slabo utemeljenu ideologiju prema kojoj je društvo naposljetku podjeljeno u dve homogene i antagonističke grupe, 'neokaljen narod' i 'korumpirane elite', i prema kojoj bi politika trebalo da bude izraz opšte volje naroda“ (Mudde et al. 2012: 8; 2004: 543). Konačno, Stenli u svojoj definiciji tim trima glavnim odlikama koje ističu Miler i Mude (postojanje dveju homogenih grupa, njihov antagonistički odnos i ideja o primatu narodne volje) dodaje i četvrtu, koja se odnosi na pozitivno preuveličavanje „naroda“, s jedne i nipodaštavanje, odnosno klevetanje „elita“, s druge strane (Stanley 2008: 102). Pri tome Mude i Stenli populizam eksplicitno smatraju ideologijom, mada podvlače da se ta karakteristika populizma mora uzeti s rezervom³, jer dok se u svojoj ambiciji da bude sveobuhvatan populizam može smatrati ideologijom, njemu kako u pogledu kapaciteta da formuliše koherentna i dugoročno održiva rešenja za ključna politička pitanja, tako i u sadržajnom smislu manjka na težini, zbog čega ga oni koji se njime služe po pravilu dopunjuju drugim ideologijama. Samim tim populizam ne može da se posmatra niti da deluje poput samostalne političke ideologije (Stanley 2008: 102).

O ČEMU ZAPRAVO GOVORIMO KADA GOVORIMO O POPULIZMU

Sem što je u ime naroda uperen protiv elita, šta je zapravo to što bliže određuje populizam? Iako se u literaturi često govori o neodredivosti kao jednoj od ključnih odlika populizma, neke se osobine, koje proizilaze iz tri osnovne, gore navedene, ipak mogu uočiti. I dok neke od tih odlika mogu biti od pomoći za razumevanje šta populizam zapravo jeste, druge nam služe da bolje odredimo šta populizam nije. Shodno tome se na prvom mestu može reći da je populizam više normativno i moralno nego programski određen, jer je primarno fokusiran na normativnu distinkciju između *a priori* definisanog (dobrog i poštenog) naroda s jedne i (loše i korumpirane) elite s druge strane. To ga svrstava u koncepte koji se služe manihejskim pogledom na svet, i oni koji drugačije misle nisu prosto samo neistomišljenici koji imaju druge poglede na svet i vrednosti, već se percipiraju i kao neprijatelji. Stoga je za populiste kompromis s tim drugima ne samo teško ostvariv, već suštinski i nepoželjan [Mudde 2004: 544]. Pri tome treba primetiti da najuticajniji populističari s kraje prošlog i početka ovog veka u Evropi i SAD nisu bili obični ljudi iz naroda, već vrlo uticajne ličnosti, koje iako nisu neposredno pripadale političkoj eliti, svakako jesu bili deo

³ Oni govore o „slabo utemeljenoj prirodi“ (*thin centered*) populizma kao ideologije.

ekonomske ili kulturne elite u svojim zemljama. To između ostalog pokazuju primeri Silvija Berlusconi u Italiji, Jerga Hajdera u Austriji, porodice Le Pen u Francuskoj ili Donalda Trampa u SAD. Populistički lider se dakle, bar deklarativno zalaže za običnog čoveka iako on sam to nije, niti je nužno „otpadnik” s margine društva, a njegov pohod protiv elita je zapravo pohod protiv onog preostalog dela elite, koji je sve do osvajanja vlasti za njega bio nedostupan.

Svoj naizgledni otklon od elite i sistema populistički lideri i pokreti žele da podvuku i na taj način što izbegavaju da osnuju stranke (sem u zemljama u kojima je to zakonski neophodno da bi se učestvovalo u izborima), a čak i kada ih osnuju, nazivaju ih pokretom, blokom, platformom, frontom, ligom, fondacijom ili prosto imenom bez bližeg određenja, čime s jedne strane žele da podvuku svoju nepripadnost sistemu, a s druge da istaknu da zastupaju ceo narod, a ne samo jednu posebnu grupu ili društveni sloj (Miler 2017: 45–47). Tako se vladajući populisti u Poljskoj nazivaju samo *Prawo i Sprawiedliwość* („Zakon i pravda”), bez bliže odrednice da se radi o partiji, u Belgiji se organizacija s populističkim stavovima zove *Vlaams Belang* („Flamanski interes”), u Nemačkoj se odgovarajući pokret zove *Alternative für Deutschland* („Alternativa za Nemačku”), dok je u Holandiji Gert Vildersova *Partij voor de Vrijheid* („Partija za slobodu”) zapravo oragnizovana kao fondacija.

Treća odrednica populizma jeste ta da nije klasno definisan: predvodnici populističkog pokreta ne pripadaju nužno jednoj klasi, niti se obraćaju jednoj posebnoj društvenoj klasi birača, niti tematizuju klasno pitanje kao takvo, nudeći posebna rešenja za neki od društvenih slojeva. Naprotiv, populistički pokret se obično obraća vrlo heterogenim društvenim grupama, dok se svest njihovih pristalica o klasi iscrpljuje u borbi protiv vladajuće klase, kojoj god društvenoj grupi predstavnici vlasti pripadali. Isto tako empirijski podaci pokazuju da među glasačima populističkih pokreta ne dominira nijedna klasa. Ipak, po njihovim stavovima se može reći da pristalice populističkih ideja manje očekuju da ih vodi običan čovek poput njih samih, a više da tu ulogu preuzme jedna uticajna ličnost iz više klase, da ona reši postojeće društvene i političke probleme i da odgovori na njihove potrebe (Miler 2017: 25).

Kao što nije klasno definisan, tako se može reći da populizam nije ni ekonomski definisan. Pod time se podrazumeva da ne postoji određena i široko zastupljena ekonomska ideja ili doktrina koja bi činila okosnicu populizma. Shodno tome se populizam ne može bliže određivati na osnovu skupa

određenih (ideološki definisanih) ekonomskih ili socijalnih mera (Mudde 2012: 2), jer se one pokazuju ne samo kao proizvoljne, već i kao vrlo promenjive.

Kada je reč o klijentilizmu kao jednoj od odlika populizma, stavovi nisu usaglašeni. Miler smatra da populistički pokreti, kada dođu na vlast, pokušavaju da prigrabe državni aparat, da ga očiste od političkih neistomišljenika, i da zatim uspostave sistem koji počiva na korupciji i pre svega klijentilizmu (Miler, 2017: 15).⁴ Mudde, međutim, s pravom ističe da klijentilizam samo s oprezom treba povezati sa suštinom populizma i načinom vladavine koji se s njim obično dovodi u vezu. Jer, kako su pokazali Kičelt i Vilkinson, klijentilizam pretpostavlja jednu organizacionu strukturu neformalnog karaktera koja je zadužena za zadovoljavanje, tj. servisiranje potreba i zahteva odgovarajuće klijentele, a takva se struktura kod populističkih pokreta obično ne nalazi [Mudde 2012: 2]. Što naravno ne znači da populisti nisu skloni da pribegnu nekim od elemenata klijentilizma, već samo znači da klijentilizam kao takav suštinski ne određuje populizam.

Kada se govori o pozicioniranju populizma na skali od leve ka desnici, prevladava shvatanje da se populizam po pravilu vezuje za desničarske ideologije i poglede na svet, što donekle potvrđuju i empirijske analize savremenih populističkih pokreta., Populizam je, međutim, kompatibilan i sa levičarskim ideološkim stavovima, što se najbolje vidi na aktuelnim primerima država Južne Amerike. Darendorf smatra da uzrok uske veze između populizma i desničarske ideologije u Zapadnoj Evropi leži u tome da teme koje su u tim društvima pogodne za polarizaciju po pravilu predstavljaju klasične teme desničarske ideologije (primat države, problematizacija imigranata i drugih manjina, njihova integracija u društvo i sl.) [Darendorf 2003: 157]. Ipak, upravo iz Zapadne Evrope potiče jedan primer, uslovno rečeno, levičarskog populističkog pokreta, partija Zelenih, koja je sedamdesetih godina 20. veka nastala u tadašnjoj Zapadnoj Nemačkoj i čiji je jedan od glavnih programskih načela bila borba protiv etabliranih elita. I dok bi analiza razlika između njihovih zahteva i zahteva današnjih pokreta protiv vladajućih elita prevazišla okvire ovog rada, valja napomenuti da su zahtevi Zelenih bili usmereni ka većoj participaciji građana u političkom odlučivanju, ka decentralizaciji političke moći, kao i ka smanjenju ovlašćenja političkih funkcionera. Nasuprot tome

⁴ Vredno pomena su i razmišljanja ekonomiste Branka Milanovića na temu klijentilizma, mada u kontekstu populizmu sklonih iliberalnih demokratija (Milanović 2017).

populistički pokreti koji se služe desničarskom ideologijom teže ka ukidanju participacije i isticanju veće uloge političkih vođa. U vezi s tim potonji se samo formalno zalažu za jačanje direktne demokratije putem referendumu, dok njihov cilj svakako nije da na taj način pokrenu i podstaknu formiranje i artikulisanje demokratske volje građana, već samo da navedu narod da potvrdi unapred od populističkog pokreta definisanu narodnu volju [Miler 2017: 98, Stanley 2008: 10]. Ta naizgledna briga populista za to šta im njihov narod na referendumu kaže, u stvari samo zaklanja ono što je populistički pokret već odavno definisao kao volju naroda po tom datom pitanju. Paradoksalno je pri tome da pristalice populističke ideologije zapravo niti traže niti očekuju uključivanje u plebiscitarno donošenje odluka, tako da je farsa dvostruka: dok se populistički lideri prave da uključuju narod u svoje odluke i da se rukovode njihovim glasom, građani se prave da učestvuju u donošenju odluka i da time pružaju podršku svojim liderima.

Konačno, populističku ideologiju bliže možemo odrediti i uz pomoć shvatanja pojma naroda. Gore je rečeno da narod pored elite čini jedan od dva glavna elementa svake definicije populizma, ali je narod, za razliku od elita, mnogo određeniji, uzvišeniji i svakako dominantniji kao pojam. U shvatanju populista, narod je mitska konstrukcija i kolektivna iluzija i može se uporediti s ulogom koju pojam „nacije”, odnosno „klase” igra u desničarsko-nacionalističkim, odnosno u komunističkim svetonazorima. Ali za razliku od nacije i klase, narod je u populističkim pokretima tako definisan da stoji iznad drugih odrednica (poput npr. nacije ili klase), i samim tim više naginje ka onome što je Ferdinand Tenis definisao kao zajednicu (*Gemeinschaft*), a manje ka Tenisovom konceptu društva (*Gesellschaft*). Populisti po pravilu ističu da je u svrhu ostvarivanja takve jedne zajednice neophodno ujedinjenje naroda. Pri tome imaju u vidu jednu holističku predstavu političkog organizovanja, u kojem su ukinute sve podele, s tim da mesto za neistomišljenike nije predviđeno, jer je za populiste neslaganje samo po sebi neprihvatljivo. Drugim rečima, populisti teže uspostavljanju antipluralizma u kojem oni određuju ko je deo naroda, a ko nije (Miler 2017: 31, 39).

POPULIZAM U 21. VEKU – ZAŠTO SAD?

Iako populizam, kao što je prikazano, nije nov fenomen, tokom poslednje dve decenije je došlo do postepenog i vrlo vidljivog jačanja pokreta i pojedinaca koji se služe tom ideologijom. I dok je u početku, na primer u slučaju

Jerga Hajdera u Austriji ili Silvija Berlusconi u Italiji, uspon takvih političara objašnjava se pre svega njihovim harizmatičnom i specifičnom ličnošću, koja ih je činila nekakvim retkim neuračunljivim izuzecima koji potvrđuju pravilo etablirane i stabilne demokratije, pred kraj prve decenije 21. veka više nije bilo sumnje da uzroci uspona populizma prevazilaze pojedinačne slučajeve egocentričnih političkih aktera, i da su mnogi više strukturne prirode. Kako se na meti populista nalazi upravo etablirana liberalna demokratija, ona i njene osobine su u istraživanjima i objašnjavanju uspona populizma počele da zauzimaju centralnu ulogu. Tako deo stručne literature smatra da populizam predstavlja patološki oblik izvrnutih načela liberalne demokratije, a Klingeman i Šojh čak smatraju da se radi o normalnoj i uobičajenoj patologiji zapadnih demokratija (Scheuch et al.: 1967; Betz 1994). Mude dopunjuje to shvatanje utoliko što smatra da populizam nije patološki oblik liberalne demokratije, već da je uveliko postao sastavni deo savremenih zapadnih demokratija, njihov *Zeitgeist* koji se u manjem ili većem obliku manifestuje kod svih političkih aktera (Mudde 2004: 562). Slično i Miler smatra da populizam ne predstavlja devijaciju izazvanu od strane neodgovornih građana, već da je on „stalna senka predstavničke politike“, jer je postojanje nekoga ko se predstavlja kao glas naroda i ko osporava vladajuće elite, naprosto neminovno (Miler 2017: 97). Miler bi, čini se, shodno tome smatrao čudnijim da populista u demokratijama nema, nego što ga iznenađuje da ih ima. To shvatanje uostalom potvrđuje i populizam koji je postojao u Srbiji na prelasku iz 19. u 20. vek (Ristić 2007: 145–148). Da li periodi izraženijeg populizma pri tome dolaze za liberalnu demokratiju kao izazovi iz vedra neba, ili nju nešto drugo, eksterno ili nešto njoj imanentno, već oslabi, pa populizam samo popunjava novonastali prazan prostor – ostaje i dalje pitanje na koje se traži odgovor.

Međutim, sem strukturnih uzroka koji se dovode u vezu s (i)liberalnom demokratijom i iz nje proističućih problema, porast populizma može se objasniti i promenama koje su zahvatile Evropu i SAD nakon kraja hladnog rata i prelaskom u postindustrijsko društvo (Mudde 2004: 547). Tako je posle prvog talasa entuzijazma i verovanja da je sa sistemom liberalne demokratije dostignut „kraj istorije“ i da je shodno tome i ekonomski rast ako ne stalno rastući, onda makar stabilan, usledio period, koji i dalje traje, a u kojem se dominantna liberalna demokratija, u nedostatku konkurentnog sistema, kritički poredi s teorijskim (idealnim) modelom demokratije. Odstupanja od prakse koja se pri tome uočavaju dovode ne samo do artikulacije nezadovoljstva i porasta kritike samog procesa demokratizacije, kao i same demokratije (Ristić 2012: 386), već

dovode i do demistifikacije vladajućih elita i političkih funkcija kao takvih. Dodatno, uprkos većim mogućnostima za interakciju i razmenu, pre svega zahvaljujući novim načinima komunikacije, političke klase i građani su udaljeniji nego ranije, dok političke partije sve više funkcionišu po principima (profitnih) preduzeća nego kao grupe koje služe prvobitnoj artikulaciji političkih ideja i interesa. Darendorf ističe da je u skladu s tim sve više reč o postojanju neličnog *governance* (neko ko nama upravlja), a sve manje o *government* u smislu postojanja transparentne institucije koja se može identifikovati kao jasni vršilac vlasti i nosilac odgovornosti (Darendorf 2003: 162). S tim u vezi, kada tragamo za uzrocima populizma, treba imati na umu da kritika etabliranih i vladajućih elita nije uvek u potpunosti i bez osnova i da se kao što Mude poentira, populizam može videti i kao neliberalni demokratski odgovor na nedemokratske elemente liberalizma (ovde navedeno prema Miler 2017: 20).

U traženju uzroka za rast populizma poslednjih decenija ne treba, međutim, gledati samo na sistem i njegov razvoj uslovljen spoljnim okolnostima, već treba uzeti u obzir da se i pozicija i društvena uloga građana promenila. Mude primećuje da je paradoksalno da prijemčivost građana za populističke ideje raste i usled porasta stope obuhvata stanovništva obrazovanjem koje je od sredine prošlog veka postalo sve pristupačnije širokim masama, i dovelo do njihove emancipacije i odbijanja da bespogovorno prihvate sve što vladajuće elite odluče u njihovo ime. Građani danas ne samo da očekuju više od političara, već se sve širi slojevi osećaju i kompetentnim da sude o onome što jedan funkcioner ili političar u roku svog mandata postigne (Mude 2004: 554). Ipak viši stepen obrazovanja jeste nužan, ali ne uvek i dovoljan uslov, da bi se poimala kompleksnost funkcionisanja demokratije, čak i kada bi se hipotetički pretpostavilo da demokratija sama po sebi nema nikakvih slabih tačaka. Jer, kako Darendorf naizgled banalno konstatuje: demokratija je složena, a populizam jednostavan i kao takav počiva na svesnom pojednostavljanju problema, dok građani naginju ka tome da ta rešenja percipiraju kao realna (Darendorf 2003: 160). Pri tome su (lične) percepcije građana postale važnije od činjenica i populistički svojim načinom komunikacije pothranjuju takvu percepciju. Konačno, te percepcije građana i relativizacija činjenica, koje direktno utiču na prijemčivost građana za populizam, posledica su još jedne velike promene unutar društava poslednjih nekoliko decenija, koja se odnosi na medije. Usled komercijalizacije njihovo težište se s koliko-toliko neutralnog izveštavanja pomerilo na senzacionalizam i negativno izveštavanje. Time su

mediji ne samo doprineli rastu opravdanih i neopravdanih resantimana prema vladajućim elitama, već su stvorili i pozornicu za populiste (koji su često i sami vlasnici medija), koji su time dobili ne samo široku publiku, već i medijum koji od njih i njihovih populističkih izjava privređuje. Na taj način su se stvorili uslovi u kojima se mediji i populistu svesno ili nesvesno podupiru. Ili kako je to koncizno rekao švajcarski publicista Šarl Ritterband komentarišući uspon populizma u Austriji krajem prošlog veka: „Hajderu su bili potrebni mediji i medijima je bio potreban on.“ (Mudde 2004: 554).

LITERATURA

Betz, Hans-Georg (1994). *Radical Right-Wing Populism in Western Europe*. Basingstoke: Macmillan.

Collier, David; Mahon James E. (1993). Conceptual "Stretching" Revisited: Adapting Categories in Comparative Analysis. *American Political Science Review*, Volume 87, No.4, December 1993, 845–855.

Dahrendorf, Ralf (2003). Acht Anmerkungen zum Populismus. *Transit*, Volume 25 (2003), 156–163.

Ionescu, Ghita, Gellner, Ernest (ed.) (1969). *Populism: Its meanings and National Characteristics*. London: Weidenfeld&Nicolson.

Kitschelt, Herbert; Wilkinson, Steven I. (ed.) (2009). *Patrons, Clients and Policies – Patterns of Democratic Accountability and Political Competition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Milanović, Branko (2017). *Multi-party kleptocracies rather than illiberal democracies*. 22. 7. 2017. Dostupno na: <http://glineq.blogspot.rs/2017/07/multi-party-kleptocracies-rather-than.html> Pristupljeno: 19. 8. 2017.

Miler, Jan-Verner (2017). Šta je populizam?. Beograd: Fabrika knjiga.

Mudde, Cas (2004). The Populist Zeitgeist. *Government and Opposition*, Volume 39, Issue 4, 541-563.

Mudde, Cas; Kaltwasser, Cristóbal Rovira (2012). Populism and (liberal) democracy: a framework for analysis, u: Mudde, Cas; Kaltwasser, Cristóbal Rovira (ed.) *Populism in Europe and the Americas: Threat or Corrective for Democracy?*. Cambridge: Cambridge University Press, 1–27.

Ristić, Irena (2007). Vollstrecker des Volkswillens vs. Avantgarde: Die Elite(n) in der neueren serbischen Geschichte, u: Brix, Emil et al. (ed.), *Südosteuropa. Traditionen als Macht*. Wien/München: Verlag für Geschichte

und Politik/Oldenbourg Wissenschaftsverlag (= Schriftenreihe des österreichischen Ost- und Südosteuropa-Instituts, Bd. 31), 143–150.

Ristić, Irena; Bieber, Florian (2012). Constrained Democracy: The Consolidation of Democracy in Yugoslav Successor States? *Southeastern Europe* Volume 36, Issue 3, Fall 2012, 373–397.

Scheuch, Erwin K.; Klingemann, Hans Dieter (1967). Theorie des Rechtsradikalismus in westlichen Industriegesellschaften. *Hamburger Jahrbuch für Wirtschafts- und Sozialpolitik* (12), 11–19.

Stanley, Ben (2008). The Thin Ideology of Populism. *Journal of Political Ideologies*, 13(1), February 2008), 95–110.

DEFINING POPULISM: PROBLEMS AND CHALLENGES

IRENA RISTIĆ

Institute of Social Sciences, Belgrade

Center for Political Studies and Public Opinion Research

SUMMARY

The main aim of this article was to depict the challenges related to the attempt to define populism. While commonly this term is understood as very fluid, often even used as a synonym for demagoguery and opportunism, the academic literature has been since more than twenty years working on and elaborating a more precise definition of populism and its constituting elements. Taking the works on populism of Cas Mudde and Jan Werner Müller as a starting point this article uses their definition of populism which foresees the existence of two homogeneous units of analysis: ‘the (good) people’ and ‘the (corrupt) elite’, their antagonistic relationship and the idea of popular sovereignty. In the second section, the article gives a more indepth description of the elements which derive from the basic definition, showing what populism is and what we can say it is not. Finally in the third section this article goes into some broader explanation and causes of populism, going beyond the main stream of thought, which links the rise of populism to the decline and challenges liberal democracy is facing currently. Among them there are structural causes, but also those related to the end of the Cold war, the development of media, the role of education and the alienation of citizens and the political class.

KEY WORDS: populism, definition of populism, elements of populism, causes of populism